

Hilversum en de omroep

MAX CRAMER*

Wat heeft Hilversum toch een enorm geluk gehad. Zonder al te grote bestuurlijke inspanning kreeg Hilversum in een tijdspanne van maar acht jaar internationale bekendheid. En nog wel op twee fronten: architectuur en omroep. Dat heeft de geschiedenis van Hilversum zó bepaald dat deze twee factoren tachtig jaar later nog steeds de twee belangrijkste beleidspijlers van de gemeente zijn.

En je kan hier echt van geluk spreken. Want hoe zou het met Hilversum zijn verlopen als drie beslissingen, die buitenstaanders tussen 1915 en 1923 namen, anders waren uitgekapt? Zou Hilversum wel het Mekka van de jonge bouwkunst zijn geworden als de oud-genieofficier Dudok in 1915 niet de moed had gehad voor het toen nog onbetekenende Hilversum te kiezen? Wat bezielde de directie van de Nederlandsche Seintoestellen Fabriek om zich in 1918 nu juist in Hilversum te vestigen? Waarom kozen de voormannen van de radiooverenigingen omstreeks 1923 niet voor de hoofdstad, zoals dat hoorde, maar nestelden zij zich in het nog weinig prestigieuze Hilversum?

Zo kon het gebeuren dat de naam van Hilversum op alle radiotoestellen verscheen en dat nu nog steeds bussen vol Japanners en Amerikanen de werken van Dudok, Merkelbach, Elling, Eibink, Snellebrand en noem maar op bezoeken. Het is bekend: geluk overkomt je, hoewel je het soms moet afdwingen. Ons onderzoek heeft uitgewezen dat het Hilversum – in eerste instantie – echt is overkomen.

In de pioniersfase speelde de gemeente geen echte rol van betekenis. Men volgde daar wel met belangstelling de ontwikkelingen. De omroepen kochten één voor één particuliere villa's aan om daar hun nog geïmproviseerde studioruimten te bouwen. Het was in die tijd vooral de achterban van de omroepen die de ontwikkelingen van hun zuil op de voet volgden en bereid waren hiervoor te offeren.

AVRO-studio

Toen de tijd aanbrak dat er echte studio's moesten worden gebouwd, bleef het gemeentebestuur neutraal en stelde duidelijke grenzen. Want het ambitieuze plan van AVRO-voorzitter Willem Vogt om Dudok de AVRO-studio te laten bouwen werd in 1932 door het college op formele gronden afgewezen. Alleen de vakwethouder zag het gemeentelijk belang en zette zich achter zijn bureau. Hij schreef hoogst persoonlijk en met de hand een notitie van maar liefst acht pagina's. Zoals gezegd, tevergeefs.

Willem Vogt, grondlegger van de AVRO, geschilderd door Carel Willink.

De koffiekamer in de AVRO-studio aan de 's-Gravelandseweg.

Zo kon het gebeuren dat nog volstrekt onbekende architecten de eerste 'kathedralen van de omroep' mochten bouwen. Na de voltooiing behoorden deze bouwmeesters opeens tot de allergrootsten. Dit gold zeker voor Merkelbach & Karsten als ontwerpers van de AVRO en later Elling bij de uitbreiding van de VARA, en in iets mindere mate voor Eibink & Snellebrand van de VARA, Maas van de KRO en Van der Veen van de NCRV.

Ieder gebouw trok bij oplevering ongelooflijk veel belangstelling. Publiciteitscampagnes waren de omroepverenigingen niet vreemd. Grote manifestaties, nog steeds uniek voor Hilversum, werden bij de opening georganiseerd. Vooral de VARA en de AVRO trokken enorm veel bekijks. Om in de stemming te komen liepen de bezoekers eerst een rondje om het pas voltooide Raadhuis van Dudok op weg naar het ech-

De omroepgebouwen trokken ook voor de oorlog al veel bekijks. Groepen werden frequent rondgeleid, zoals hier in de KRO-studio aan de Emmastraat.

Geen actieve rol

In de beginperiode van de omroepen waren het vooral de particuliere ondernemingen en eigenaren, die plaats maakten voor de omroepen: de NSF, de eigenaren van hotel- en cafébedrijven met wat grotere zalen en de particulieren, die villa's te koop aanboden. Van enige rol van het gemeentebestuur in die periode kan nauwelijks worden gesproken.

Het verbouwen of het uitbouwen op aangekochte percelen vroeg van de gemeente evenmin een actieve rol, alleen het gebruikelijk welstands- en bouwtoezicht was voldoende om de omroepen hun accommodatie te laten vormen. De grotere bouwplannen van VARA, AVRO, KRO en NCRV kregen al weer meer aandacht van de gemeente, maar nog steeds binnen de gebruikelijke kaders.

Na ontvangst van de plannen bij de gemeente was het gebruikelijk dat de architecten hun plan toelichten in de vergadering van de schoonheidscommissie, waarbij ook de burgemeester en/of de wethouder van publieke werken dan meestal aanwezig waren. De gemeente heeft in die periode nooit een dam opgeworpen tegen de bedrijfsbebouwing van de omroepen in de woon- en villagebieden van Hilversum. Ook de latere bebouwing

werd op grond van de Komvoorschriften mogelijk gemaakt als waren het openbare gebouwen of gebouwen van algemeen nut, waarvoor die voorschriften een speciaal vrijstellingsartikel bevatten.

Strikt genomen is het nog maar de vraag of de omroepcomplexen het predikaat openbaar of van algemeen nut konden waarmaken. Het waren immers uiterst verzuilde opdrachtgevers. De begrippen 'openbaar' en 'algemeen nut' zouden meer van toepassing zijn geweest op de periode waarin voor de gezamenlijkheid werd gebouwd.

Tot de oorlog heeft de gemeente weinig inspanningen hoeven te doen voor de vestiging of uitbreiding van de omroepen in Hilversum. De omroepen maakte doorgaans zelf een keuze tussen bijvoorbeeld Amsterdam of Hilversum. De in Hilversum aanwezige uitzendfaciliteiten waren toen meer bepalend dan de invloed van lokale bestuurders. In en na de oorlog veranderde dat aanzienlijk, mogelijk door de voortdurende dreiging van vertrek naar andere vestigingsplaatsen. De binding met de in Hilversum aanwezige technische faciliteiten nam af en de aanlokkelijkheid van de grote steden werd steeds groter.

te hoogtepunt. Vol bewondering keken zij naar het symbool van hun zuil. Want de verbondenheid met hun omroep, zowel emotioneel als financieel, was enorm.

De rol van de gemeente was nog helemaal op formele gronden gebaseerd. De gemeente gaf vrij simpel de toestemming voor de aankoop van de grond. Vervolgens werd keurig de sloopvergunning van de desbetreffende villa verleend. Bij behandeling van het plan in de schoonheidscommissie was meestal de wethouder aanwezig om de zaak procedureel in goede banen te leiden. Het was dan ook een hoogtepunt als de bouwvergunning van de radiostudio werd verleend. Kortom, de gemeentelijke overheid volgde, maar stuurde niet. In deze fase was de aanwezigheid van de uitzendfaciliteiten voor de omroepen dan ook van grotere betekenis dan de houding van het gemeentebestuur.

Noch het gemeentebestuur, noch de omroepbesturen voorzagen dat deze tak zich in vliegende vaart zou ontwikkelen. Daarom reserveerde men geen of onvoldoende ruimte rond de studio's. Zo is het te verklaren dat de latere uitbreidingen het oorspronkelijk karakter wel móesten aantasten. Het is dramatisch, dat architecten van het eerste uur zo in feite gedwongen waren hun meesterwerken eigenhandig te vernielen.

Gunst

Na de oorlog veranderde de houding van de gemeente drastisch. Gedwongen omdat ook andere gemeenten sterk naar de gunst van de omroepen dongen.

Hand- en spandiensten

Na de oorlog was het de gemeente, die een groot terrein ten noorden van de Insulindelaan aanwees voor omroepgebouwen, voor de nieuwkomer Radio Nederland Wereldomroep en voor de gezamenlijkheid van de NRU. De ontwikkeling van dit terrein wordt voor wat betreft de gemeente vaak gezien als een verdienste van alleen de legendarische burgemeester, J.J.G. Boot. Uit het thans gepubliceerde onderzoek blijkt, dat de ambtelijke en bestuurlijke voorgangers zo wijs waren om hiervoor ruimte ter plaatse van de Noordereng te reserveren.

Boot heeft de daadwerkelijke bouw en uitbouw wel buitengewoon intensief begeleid en gestuurd, met name ook toen de gronden van de erfgooiers erbij betrokken moesten worden.

Burgemeester Boot bedacht ook de relatie tussen radio, televisie en film. Hilversum is er trots op dat, na de vestiging van de radio ook de televisie is gevolgd en als onmisbaar

complement de filmindustrie via Cinecentrum zich in Hilversum concentreerde. Tijdens een bijeenkomst op 2 oktober 1961 in de burgerzaal van het Hilversumse raadhuis ter gelegenheid van het 10-jarig bestaan van de NTS, gaf burgemeester Boot een verklaring waarom de gemeente industrieën van buiten weerde, maar de radio, de televisie en de film volledige steun gaf.

Voor de gewone bedrijven ging Hilversum op slot in verband met het behoud van het natuurschoon, ook voor de Amsterdammers. *Elke grote gemeente moet een keus doen. (...) Hilversum heeft gekozen. De initialen, r.t.f., radio, televisie en film, zullen voornamelijk het gelaat en het karakter van Hilversum bepalen, in samenwerking met de telecommunicatieindustrie. We verlenen daartoe graag onze hand- en spandiensten, een eeuwenoude belastingvorm die – in tegenstelling met voorheen, toen de burger deze aan de overheid verleende – thans de Overheid verleent aan de nationale omroep.*

Amsterdam, Den Haag en zelfs Bussum trokken aan deze bedrijfstak, waarin de televisie meer en meer naar voren trad. Het deed pijn dat de eerste televisie-uitzendingen vanuit Bussum werden uitgezonden.

Burgemeester Boot werd daardoor een groot pleitbezorger om de omroepen voor Hilversum te behouden. Door zijn inspanningen werd het onder zijn voorganger gereserveerde terrein aan de Lage Naarderweg voor de omroepen ontwikkeld en uitgebreid. Voor dit gebied bedacht Willem Vogt, geïnspireerd door het Amerikaanse voorbeeld, de wervende naam Radio-City. Maar de radio werd binnen de kortste tijd door de opkomst van de televisie overvleugeld. De inmiddels gevestigde architecten van de radio, zoals Merkelbach en Elling, die aan een totaalplan werkten, kwamen tegenover de ontwerpers van de televisie te staan. Men kon elkaar onvoldoende vinden. Daarvoor verliepen de ontwikkelingen te snel en was er een te grote tijdsdruk.

Zonder een vooraf opgesteld totaalplan verrezen in het begin van de jaren zestig de eerste televisiegebouwen. Utilitaire panden, waaraan architectonisch gezien niet veel te beleven viel en die niet konden wedijveren met de prestigieuze ‘omroepkathedralen’ van voor de oorlog. De ruimtelijke ontwikkeling van het terrein aan de Lage Naarderweg verliep desastreus. Het gemeenlandshuis van de Erfgooiers, ook één van de ankerpunten in de Hilversumse geschiedenis en een meesterwerk van architect De Bazel, werd prijs gegeven.

De gemeente probeerde in 1960 deze ongebreidelde ontwikkeling wel te keren. De voortreffelijke stedenbouwkundige van de gemeente uit die tijd, de thans totaal vergeten mevrouw Van den Broek d’Obrenan, stelde een ruimtelijke visie op. Omdat Dudok al gepensioneerd was, werd zelfs een adviseur van buiten aangetrokken in de persoon van ir. De Ranitz. Deze kreeg de taak om als supervisor

Het NOB-terrein in de jaren '30: Hilversum-Noord moet nog aangelegd worden. In de rechterbovenhoek is de Noorderbegraafplaats te herkennen. Rechtsonder het Christelijk Lyceum.

een hoge ruimtelijke kwaliteit te bereiken. Ook in die tijd bleek het moeilijk de hoge ambitie veilig te stellen. Ambtelijke problemen, een grote tijdsdruk en te weinig bestuurlijke rugdekking voor de stedenbouwkundig adviseur bleken ad hoc beslissingen niet te kunnen afwenden.

Het omroepkwartier, zoals Radio-City na de opkomst van de televisie was gaan heten, werd dan ook zonder totaalplan gerealiseerd. In die tijd bleek hoe kwetsbaar de rol van de supervisor was. Dat geeft te denken op het moment dat weer gesproken wordt over het inhuren van een externe stadsbouwmeester.

Ook in de recente periode heeft de gemeente Hilversum nog verschillende keren geprobeerd greep te krijgen op dit terrein. Vermaarde stedenbouwkundigen als Teun Koolhaas en een gerenommeerd Spaans bureau werden hierbij betrokken. Met groot enthousiasme werden de plannen gepresenteerd, maar even snel als zij kwamen werden de plannen in de la opgeborgen. In een constante bouwstroom kreeg het inmiddels Media Park geheten omroepsterrein zijn huidige, in vergelijking met de eerste visionaire plannen, chaotische vorm.

Maar voordat ik te somber word: gelukkig zijn er ook in deze tijd vermaarde kathedralen gebouwd. Het gebouw van de VPRO (zelfs met het oorspronkelijke VPRO-orgel er weer in) en het hoofdkantoor van het commissariaat van de Media verschijnen met regelmaat in de vaktijdschriften. Ook het in voorbereiding zijnde gebouw van het Nederlands Instituut voor

Één van de VPRO-villa's aan de 's-Gravelandseweg.

Winnaars en verliezers

De vestiging van de televisie in Bussum is niet beïnvloed door het Bussumse gemeentebestuur. Omdat Philips zich in een beschikbare showroom had gevestigd, kreeg Bussum min of meer bij toeval de eerste televisiestudio. Vervolgens werd Bussum de televisiestad van het Nederland. Het gemeentebestuur deed er zijn best voor, de televisie in deze gemeente te houden. Als het moest zou er een directe verbinding naar de rijksweg voor worden aangelegd. Toen Hilversum er later, met de sterke omroeporganisaties en een strijd-bare burgemeester, in slaagde ook de televisie naar Hilversum te halen, gooide Bussum 'de kont tegen de krib'. Het zou zich niet meer inzetten voor een goede ontsluiting van het Hilversumse Media Park, even ten zuiden van Bussum. Het ondersteunde de massale particuliere actie 'Geen beton over of onder de hei'.

In gewestelijk verband was het overigens steeds de bedoeling de omroep niet eindeloos te laten uitgroeien in het Gooi. Het nieuwe land met Almere als nabije tweede vestigingsplaats voor de omroep moest uitkomst bieden. In diverse streekplannen werden daar stevige uitspraken over gedaan. Het Hilversumse gemeente-

bestuur kreeg het voor elkaar deze gedachten in de kiem te smoren en de omroepen hun uitbreidingsmogelijkheden toch in deze gemeente te geven, althans voorlopig alleen op papier.

De daadwerkelijke uitvoering van het Masterplan Media Park wacht op realisatie van een afdoende verkeersontsluiting, die er niet zomaar zal zijn. De door de nieuwe gemeenteraadsfractie van Leefbaar Hilversum bedachte tunnelvarianten bleken na een korte studie volstrekt onhaalbaar.

Het zal er nu op aankomen welk belang voor het Gooi het gaat winnen, de natuur, die de oudste rechten heeft, of de media, die het aanzien van het Gooi in driekwart eeuw al bijzonder ingrijpend heeft veranderd. Het kan geen kwaad als de oude gedachten van spreiding van deze bedrijfstak over het Gooi en het nieuwe land weer eens tegen het licht worden gehouden. Bussum heeft na tien jaar televisie de strijd met Hilversum verloren. Zou het Gooi straks, na vijftig jaar ontwikkeling van deze bedrijfstak, de strijd vóór de natuur gaan verliezen ten gunste van het enge identiteitsdenken van Hilversum?

Beeld en Geluid van architect Neutelings Riedijk zal, hoe willekeurig dat ook op het Media Park wordt gesitueerd, ongetwijfeld ook internationale aandacht trekken.

Moderne kathedralen: een kijkje in een nieuwe TV-studio in de kelder van het AKN-gebouw.

Concessies

Terugkijkend heeft de rol van de gemeente bij de totstandkoming van de omroepgebouwen zich tot 2000 niet zo zeer gericht op het bereiken van een hoge

architectonische en ruimtelijke kwaliteit, maar vooral op het behoud van deze bedrijfstak met zijn grote werkgelegenheid. Hiervoor werden, als dat nodig bleek, ook ruimtelijke concessies gedaan, zoals wij bij het Media Park al zagen. Maar ook de 'mooiste laan van Nederland' moest het ontgelden, de Hilversumse 's-Gravelandseweg. Waar ooit belangrijke villa's stonden, mocht een omroepgebouw verrijzen dat als het op het Media Park in een goede stedenbouw-

kundige setting was gebouwd ongetwijfeld een beeldmerk van formaat was geworden. Nu sluit dit gebouw, ondanks de betoverende verhalen van stedenbouwkundigen en ontwerpers, op geen enkele wijze aan op de kleinschalige bebouwing van het als beschermd dorpsgezicht aan te wijzen Noordwestelijke villagebied. De geschetste verwachting dat de koppen van het gebouw zich als villa's langs de 's-Gravelandseweg zouden manifesteren, bleek helaas een utopie. Inmiddels hebben alle omroepen hun eerste gebouwen verlaten. De Hilversummers hielden hun hart vast. Zou het gemeentebestuur het aandurven om deze markante gebouwen te beschermen? De particuliere stichtingen namen het zekere voor het onzekere en vroegen bij het ministerie van Onderwijs, Cultuur en Wetenschap op voorhand bescherming aan. Door hun bemoeienis kwam herbestemming in beeld. Dat was het moment waarop de rol van de overheid veranderde en dat er ruimtelijk voor het eerst gestuurd werd. Met elan en durf, dat moet eerlijk gezegd worden, heeft de gemeente Hilversum samen met de ontwikkelaars deze uitdaging aangegrepen.

Inmiddels hebben de VARA, de NCRV en de AVRO een nieuwe gebruiker gekregen. Aan de KRO wordt hard gewerkt. Zou het lukken om op voorbeeldige wijze een zwaar, misschien wel te zwaar, programma rond deze markante studio te realiseren? Er zijn voldoende architectonische kwaliteiten in het spel. En is Hilversum door zijn stand niet verplicht te blijven investeren in kwaliteit?

Ons boek* toont in mijn ogen – in beeld en tekst – overtuigend aan dat het meer dan de moeite waard is deze bestaande kwaliteiten met zorg te koesteren.

* Max Cramer, architectuurhistoricus, is werkzaam bij de afdeling Monumentenzorg van de gemeente Amersfoort. Dit artikel is een weergave van zijn toespraak bij de presentatie van het boek *Kathedralen en luchtkastelen van de omroep*, geschreven door Arno Weltens, Rob Marx, Arie den Dikken en Max Cramer. De drie kaders zijn citaten uit het laatste hoofdstuk van dit omvangrijke standaardwerk over de omroepgebouwen in Hilversum. Alle foto's in dit artikel zijn uit bovengenoemd boek afkomstig.

De nabije toekomst: een maquette van het nieuwe gebouw voor het NAA: het omroepmuseum en het Nationaal Audiovisueel Archief.